

Кубицький С. О., Вознюк О. В. Розвиток мотивації курсантів // Вісник Національної Академії Оборони України. Збірник наукових праць. 2006. № 2. С. 82-87.

URL:

https://www.academia.edu/42013163/%D0%92%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%97_%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%97_%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_2_2006

Кубицький С. О., кандидат педагогічних наук,
доцент (Військовий інститут Київського НУ імені
Тараса Шевченка)

Вознюк О. В. (Житомирський військовий інститут
радіоелектроніки ім. С. П. Корольова)

РОЗВИТОК МОТИВАЦІЇ КУРСАНТІВ

In the article the pedagogical aspects of forming of motivation of students of soldiery educational establishments to teaching and effective professional activity are explored.

Численні зміни, що відбуваються в нашій країні позначились на умовах існування та функціонування українського війська. У зв'язку з цим проблема формування мотивації у військовослужбовців є найбільш актуальною, оскільки зараз існує проблема неефективності виховної роботи в армії, що є однією з причин дифузії ціннісних орієнтацій сучасних військовослужбовців.

У сьогоднішній назріла гостра необхідність у поглибленні концепції виховання курсантів військових інститутів, що зумовлюється і тими негативними явищами, що існують у курсантському середовищі, а саме: певна частина курсантів негативно ставиться до фізичних та моральних тягот військової служби, не розуміє їх змісту і значення в процесі підготовки військових фахівців; у частини курсантів як представників сучасної молоді спостерігається відсутність ідеологічних орієнтирів і життєвих ідеалів, що виявляє проблему, яку філософи кваліфікують як "екзистенційний вакуум".

У цілому, багато військовослужбовців не мають твердих світоглядних позицій та переконань, чіткого уявлення про мету та важливість військової служби. Цьому, безумовно, сприяє і мусована в певних колах теза про відсутність реальних зовнішніх загроз для України, а тому і необхідність самого існування армії в Україні ставиться під сумнів.

Спостерігається певна деформація мотиваційної сфери військової діяльності, що виявляється у втраті переконаності у важливості та необхідності обраної професії, соціальної та особистій значущості військової служби. Важливою є розробка концепції формування відповідної мотивації військовослужбовців до виконання свого обов'язку.

У зв'язку з цим однією з центральних проблем педагогіки постає дослідження мотиваційної сфери особистості курсанта як чинника ефективності навчальної діяльності, який включає в себе необхідність вивчення усвідомлюваних мотивів, здатних активізувати особистість у процесі пізнання. У загальному вигляді проблема мотивів навчання та поведінки загалом є проблемою причин, які визначають різні форми навчально-пізнавальної активності курсантів.

Завданням нашої статті є обговорення шляхів формування мотивації курсантів до навчання та ефективної професійної діяльності.

Проблема мотивації у становленні особистості є однією з суттєвих. У вітчизняній психології традиція особистісного підходу до проблеми мотивації пов'язується з іменем С. Л. Рубінштейна, який запропонував розглядати її як вияв "внутрішніх умов". Механізм кристалізації мотивації пов'язується із закріпленням ефективних стратегій, які виробляються у процесі взаємодії соціальних, ситуативних і внутрішніх особистісних чинників, та перенесення їх на інші види діяльності й у внутрішній план свідомості.

Відповідно, мотивацію як сукупність стійких мотивів особистості, що визначають її спрямованість, здатність діяти відносно незалежно від ситуативних детермінант розглядають

Б.Г.Ананьев, В.Г. Асеев, Л.І. Божович, В.К. Вілюнас, Г.С. Костюк. В українській психології таке трактування мотивації зв'язане з вчинковим підходом (В.А. Роменець, І.П. Маноха, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, О.Д. Сафін).

Найбільш складним у розумінні механізмів формування мотивації поведінки людини є процес переходу зовнішніх чинників мотивації у внутрішні. У цілому, процес переходу від зовнішнього до внутрішнього регулювання поведінки виявляється незрозумілим, тобто незрозумілим є те, яким чином зовнішня детермінація людської поведінки формує внутрішню детермінацію і поступово починає замінюватися нею, яким чином дитина, спочатку цілком залежна від зовнішнього середовища свого існування (принцип соціальної адаптації), кристалізує принцип внутрішньої мотиваційної детермінації.

Поняття “внутрішньої мотивації”, введене у науковий обіг Е. Дісі та Р. Раяном, протягом певного часу не диференціювалося на ситуативний та ціннісний рівні. Вважалося, що внутрішня мотивація призводить до підвищення ефективності, тривалості діяльності, задоволення він неї, інтересу, психологічного комфорту та ін. [16]. Беручи до уваги структуру детермінації діяльності (потребова та ціннісна) [8], можна виділити два рівні розвитку внутрішньої мотивації – ситуативний та ціннісний [10].

На ситуативному рівні внутрішня мотивація визначається структурою певної ситуації і залежить від здатності цієї ситуації задовольнити потреби людини у самодетермінації, компетентності та значущих міжособистісних стосунках. Вони, за Е. Дісі та Р. Раяном, є провідними для розвитку внутрішньої мотивації. Отже, на ситуативному рівні показниками внутрішньої мотивації можуть бути відчуття самодетермінованості, компетентності, інтересу до діяльності та її ефективності тощо. Зазначені показники можна використовувати як операціоналізовані визначення внутрішньої мотивації: вони можуть бути виміряні тим чи іншим способом і доступні для спостереження безпосередньо. Однак, вони не показують, в якій мірі внутрішня мотивація стала особистісним надбанням та набула ціннісного сенсу.

Провести таке дослідження можна з використанням показників внутрішньої мотивації ціннісного рівня. На ціннісному рівні внутрішня мотивація проявляється як особистісне новоутворення, вона є ознакою ціннісної детермінації життєдіяльності. Аналізуючи концепцію надситуативної активності В.А. Петровського, можна дійти висновку, що активна не адаптивність (надситуативність) є суттєвим показником розвитку внутрішньої мотивації на ціннісному рівні. Цей висновок випливає з точки зору, згідно з якою виокремлюються два види активності – адаптивної та неадаптивної [13]. Адаптивна стратегія полягає в пристосуванні до ситуації та близька до потребового рівня детермінації діяльності.

Неадаптивна ж активність переносить акцент на вплив суб'єкта на ситуацію та її зміну. Так, В.А. Петровський стверджує, що “в фактах активно-неадаптивного виходу людини за межі відомого і заданого проявляється, на нашу думку, власне суб'єктність, тенденція людини діяти в напрямку самовипробування, оцінки себе як носія “вільної причинності” [13, с. 91].

Надситуативний мотив В.А. Петровський характеризує спонуканими, які надлишкові з точки зору задоволення потреб, і можуть навіть знаходитися на протилежному до них полюсі, а прийняття надситуативної мети не впливає з безпосередніх вимог ситуації [14]. Однак саме ці характеристики (вихід за межі потребово-ситуативної детермінації) і описують розвиток внутрішньої мотивації на ціннісному рівні.

Тісно пов'язаним з внутрішньою мотивацією та надситуативною активністю є феномен творчої діяльності. Д.Б. Богоявленська виявила особливу творчу активність, яка не стимулюється ні зовнішніми чинниками, ані впливом внутрішніх оцінок, але характеризується виходом за межі заданої мети та високим рівнем творчості [1].

Отже, внутрішня мотивація на ситуативному та ціннісному рівнях визначається відчуттям самодетермінованості, компетентності та значимих стосунків з іншими. Однак, якщо на ситуативному рівні людина є об'єктом впливу ситуації, і задоволення чи фрустрація базових потреб визначається структурою діяльності, то на ціннісному рівні внутрішня мотивація стає диспозиційним утворенням, а значить, самодетермінованість, компетентність та значимі стосунки з іншими перейшли у ціннісну сферу і самі тепер детермінують стратегію діяльності [10].

Таким чином, формування внутрішньої мотивації до певного виду діяльності впливає з розвитку творчої складової курсанта, а формування творчої особистості з позиції викладено вище є головним моментом у кристалізації внутрішньої мотивації поведінки.

Творчість є виходом у сферу багатозначного, багатомірного розуміння реальності та її опанування, тобто творчість передбачає актуалізацію надситуативності як здібності суб'єкту

виходити за межі однозначних конструкцій “зовнішньої доцільності” [11], як вміння бачити ціле раніше за частини, переходити за межі “безпосередньої даності” та маніпулювати категоріями потенційно-можливого, віртуального.

Таким чином, формування позитивної мотивації курсантів до навчальної та професійної діяльності реалізується шляхом формування творчої особистості курсанта. При цьому тут слід орієнтуватися на особистісні риси творчої людини, на характер творчої активності особистості. Розглянемо деякі з важливих аспектів творчої активності особистості. Перш за все, творчість передбачає вихід за межі рольових установок особистості, вміння дистанціюватися від ситуації, готує умови для досягнення однієї з головних цілей розвитку людини – статусу творчої особистості, оскільки творчість є виходом у сферу багатозначного, багатомірного, парадоксального, бісоціативного розуміння реальності та її опанування; творчість передбачає актуалізацію надситуативності як здатності суб’єкта виходити за межі однозначних конструкцій “зовнішньої доцільності”.

Крім того, творчість є цілісним утворенням, вона не обмежується такими аспектами функціонування психіки людини, як образний, логічний, поведінковий та ін., а проявляється на всіх рівнях психічної активності людини. Творчості притаманні синергетичні риси, тому творча людина виявляє феномен творчої багатомірності, коли окремий талант людини складається із суми її талантів, а сама людина спроможна сполучати різні когнітивні стратегії [18; с. 6].

Базуючись на зазначеному вище, можна окреслити шляхи формування мотивації курсантів у ракурсі їх творчого зростання. Тут можна говорити про завдання з інтеграції конкретно-образної (правопівкульової) і абстрактно-логічної (лівопівкульової) стратегій переробки інформації людиною (школа Шаталова [17], Вальдорфська педагогіка [9]).

Метод інтеграції двох зазначених стратегій досягнення буття у навчанні ілюструється педагогічною системою В.Ф. Шаталова [17, с. 122]. Ця система використовує принцип півкульового синтезу, коли у рамках навчального процесу приводяться до гармонії два аспекти людської психіки – “правий” (конкретний) та “лівий” (абстрактний). Тут з одного боку учні одержують той чи інший набір конкретних фактів (математичних, історичних, географічних тощо), а з другого – всі ці факти перекладаються на мову опорних сигналів, що є абстрактними категоріями. Учні вчаться цілеспрямовано та регулярно маніпулювати одночасно двома протилежними один по відношенню до іншого рядами реалій нашого життя, здійснюючи їх взаємну трансформацію, коли конкретне сприймається та розуміється через абстрактне, а абстрактне – через конкретне. Достатньо тривала практика приведення до функціональної єдності право- та лівопівкульового боків психічної активності сприяє формуванню установки на “інтегральну” психічну активність, у межах якої виявляється прагнення до творчості і як результат – незмірно форсується навчальна діяльність, що свідчить про розвинену мотивацію до навчальної активності вихованців.

Формування відповідного мотиваційного базису поведінки курсантів також має, на наш погляд, бути спрямована на подолання негативних явищ у курсантському середовищі, про які ми вже згадували, тобто фокусуватися як на обґрунтуванні необхідності труднощів військової служби у процесі особистісного та професійного зростання курсантів.

Ключовим орієнтиром в обґрунтуванні тягот військової служби має, на наш погляд, бути прийнята в Україні і досить глибоко розроблена особистісно-орієнтована концепція виховання, що підкреслює необхідність формування людської особистості. З позиції особистісно-орієнтованої концепції виховання усі виховні заходи, так чи інакше, мають бути спрямовані на формування особистості людини. Педагоги і філософи визнають, що одна з наріжних характеристик особистості пов’язана зі здатністю людини робити вільний вибір (тобто бути вільною). Свобода особи, її автономність є кісткою людського Я. Воля, у свою чергу, виникає з уміння контролювати свою поведінку і управляти нею. Звідси з’являється необхідність формування волі як контролюючого початку людської поведінки та наріжного принципу особистості.

Відомі механізми формування волі, які полягають у тім, що воля розвивається в умовах, що перешкоджають людині задовольняти свої потреби. Поза такими перешкодами воля атрофується (П.В. Сімонов).

Для того, щоб проілюструвати дію механізму волі, наведемо висновки Б. Беттельгейма, який провів декілька років у фашистських концтаборах і написав про це книгу [19]. Він вивчив умови табірної середовища, де відбувається швидка деградація особистості, а саме: колективна відповідальність за проступки; знищення тих, хто якимось виділявся з юрби, що змушувало

ув'язнених зливатися із загальною масою; позбавлення в'язнів самостійності, коли кожний самостійний крок карався; регламентація до дрібних деталей табірної життя.

Автором книги був знайдений метод запобігання корозії особистості – створення сфери автономної поведінки, де можна самостійно діяти і нести за свої вчинки особисту відповідальність. Для цього потрібно було робити те, що в таборі не заборонялося, наприклад, чистити зуби.

Таким чином, для формування волі необхідна наявність зон автономної поведінки курсантів, у яких вони могли б виявляти власну ініціативу. Природно, що ця ініціатива, у силу специфіки військової служби, має реалізовуватися в руслі військової дисципліни і субординації. На наш погляд, необхідно ініціювати такі форми активності курсантів, які б, не підриваючи відомих канонів військової системи, могли б активізувати вольове самовираження курсантів, а саме: різноманітні спортивні секції, вечори відпочинку, осередки науково-дослідницької орієнтації й ін.

Зони автономної поведінки, у свою чергу, мають формувати в курсантів потребу до розширення векторів дії власної волі, які необхідно спрямовувати в русло військової дисципліни. Отут вольова психологічна установка на подолання перешкод зовнішнього середовища (що виявляється у вигляді реконструкції зовнішнього середовища з метою окреслення там зон автономної поведінки) перепрофілюється, інтеріоризується, спрямовується всередину: курсанти мають навчитися переборювати труднощі і перешкоди, пов'язані з внутрішніми ресурсами власної психіки і власною поведінкою, тобто формувати навички самоконтролю. Зовнішні перешкоди (у вигляді тягот військової служби) при цьому не будуть розглядатися як негативні сутності, а починають усвідомлюватися як необхідна умова формування волі. Тобто відбувається усвідомлення цих тягот як необхідного і найціннішого елемента формування вольового початку, що, у свою чергу, є необхідною умовою становлення людської особистості.

Дослідження свідчать, що напрямок вольового вектора усередину людини реалізується через рольовий потенціал особистості. Тобто формування внутрішніх вольових векторів може успішно здійснюватися на основі рольових тренінгів.

Людина являє собою сукупність соціальних ролей, що є основною сферою реалізації її соціальної активності. Психологічна та педагогічна науки визнають, що сувора фіксація людини на тих або інших соціальних ролях, тобто ототожнення себе з тією або іншою роллю на особистісному етапі розвитку людини, призводить до психічних патологій і звужує поле творчого і вольового самовираження особистості. Розвиток особистості в плані її вольового самовираження проходить шляхом розширення рольового репертуару в процесі звільнення від рольової фіксованості.

Таким чином, соціально-психологічні тренінги з розширення рольового репертуару курсантів дадуть можливість незмірно розширити сферу їхньої автономної поведінки на рівні активності в сфері соціальних ролей. Це, у свою чергу, має дати поштовх розвиткові вольових властивостей, що у даному разі будуть формуватися в річищі переборення внутрішніх (психолого-рольових) перешкод. Це, у свою чергу, буде не тільки сприяти розвиткові особистості курсанта (виступаючи істотним чинником цього розвитку), але і допоможе подолати його негативне ставлення до тягот військової служби. Таким чином, формування мотивації курсантів до навчальної та професійної діяльності передбачає розширення рольового репертуару курсантів, що дозволяє їм успішно виконувати різні соціальні ролі і виявляти активність у руслі різних стилів діяльності.

Іншим важливим аспектом формування мотивації до навчання є локус контролю Дж. Роттера, який відображає “розподіл” відповідальності особистості за свої діє, оскільки люди відрізняються тим, чому (або кому) вони приписують відповідальність за власні дії. Схильність людини приписувати таку відповідальність зовнішнім обставинам та чинникам характеризує її як екстернала (об'єктно-орієнтовану людину). У разі, коли відповідальність приписується власним зусиллям, то такий тип локалізації контролю характеризує людину як інтернала (суб'єктно-орієнтовану людину). Важливо, що людина може буди відповідальною тільки за те, що вона в змозі контролювати. Тут виявляється й проблема безпорадної поведінки.

Індивідуальні відмінності за шкалою внутрішнього-зовнішнього контролю виявляє таку закономірність: у досліджуваних із зовнішнім контролем (котрі вважали, що все залежить від зовнішніх обставин, випадку тощо) безпорадність формувалася швидше, ніж у тих людей, які вважали, що все залежить від них самих (із внутрішнім контролем) [15, с. 223-227].

Взагалі, можна виокремити три види ставлення людини до складного або загалом непосильного завдання: якщо людина остаточно не переконалася у неможливості впоратися з

завданням (тобто ще не зовсім втратила віру в себе), то вона збільшує зусилля у вирішенні проблеми. Це трапляється тоді, коли негативний досвід її роботи є незначним. Якщо суб'єкт діяльності переконається в тому, що завдання принципово не має розв'язку і вважатиме всі доступні йому варіанти поведінки неефективними, то почуття безпорадності також не виникає. Відповідальність за результати дій суб'єкт покладатиме на зовнішні фактори (відсутність розв'язку, підступність експериментатора тощо). На самооцінку такі результати аж ніяк не впливатимуть. Коли ж завдання видається індивідууму настільки складним, що він починає сумніватись у своїй здатності знайти правильне рішення (і переживає кожен результат як невідконтрольний), то спостерігається “навчена” безпорадність. Важливо, що набуття такої безпорадності залежить від переконання у своїй неспроможності вплинути на ситуацію, від очікувань, які сформувались у досвіді людини [15, с. 223-227].

Таким чином, формування мотивації тут тісно пов'язане з формуванням активної життєвої позиції курсантів, внутрішнього локусу контролю. Крім того, така активна позиція залежить від досвіду успішності. Успішність у шкільному навчанні (незалежно від навчальної дисципліни та типу навчання), переживання успіху у навчальній та ігровій діяльності визначають подальшу життєву траєкторію людини, її соціальний статус та загальну успішність у майбутньому дорослому житті. Психологи довели, що успішність дитини хоча б у одній сфері діяльності приводить до формування психологічної установки на успішність та радість, що завдяки синергетичному ефекту спрямовує будь-яку діяльність дитини на досягнення успіху.

І навпаки, якщо дитина не пізнала успіх та радість у сім'ї, під час перебування у дитячому садочку, під час навчання у школі, то у подальшому житті для неї буде вельми проблематичним досягти успіху. Успішність, з іншого боку, заперечує егоцентризм (та егоїзм), оскільки саме неуспішність має тенденцію викликати захисну реакцію – підвищену самооцінку, яка є певною функцією егоцентричної позицією людини.

Отже, ми розглянули шляхи формування позитивної мотивації курсантів до навчання та професійної діяльності, серед яких можна зазначити розвиток творчої особистості курсанта, розширення його соціально-рольового репертуару, формування активної життєвої позиції.

Все це, однак, потребує подальших експериментальних підтверджень.

Література

1. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. Ун-та, 1983. – 173 с.
2. Брагина Н.Н., Доброхотова Т.А. Функциональные асимметрии человека. – М.: Медицина, 1988. – 288 с.
3. Галеев Б. Человек, искусство, техника: проблемы синестезии в искусстве и технике. – Казань: Изд. КГУ, 1987. – 263 с.
4. Горелов И.Н. Разговор с компьютером: Психолингвистический аспект проблемы. – М.: Наука, 1987. – 256 с.
5. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. – Л.: Наука, 1989. – 496 с.
6. Дорфман Л.Я., Ковалева Г.В. Основные направления исследований креативности в науке и искусстве // Вопросы психологии. – 1999. – № 2. – С. 101-106.
7. Зайцев В.В., Зимичев А.М. Проблемы развития акмеологического образования // Проблемы развития системы акмеологических наук (под ред. Н.В. Кузьминой и А.М. Зимичева). – СПб.: Изд. СПАА (Санкт-Петербургской акмеологической академии), 1996. – С. 53-106
8. Здравомыслов А.Г. Потребности, интересы, ценности. – М.: Политиздат, 1986. – 233 с.
9. Ионова Е.Н. Вальдорфская педагогика: Генетико-методологические аспекты. – Харьков: Бизнес-Информ., 1997. – 300 с.
10. Климчук В.О. Развитие внутренней мотивации // Синергетика: процессы самоорганизации технических, технологических та социальных систем: Материалы Першої Всеукраїнської наукової конференції. 17–18 червня 2003 р., м. Житомир /Ред. І.Г. Грабар. – Житомир, 2003. – С. 75-78.
11. Кудрявцев В.Т. Выбор и надситуативность в творческом процессе: опыт логико-психологического анализа проблемы // Психологический журнал. – Т. 18. – 1997. – № 1. – С. 16-30.
12. Петров М.К. Самосознание и научное творчество. – Ростов-на-Дону: Изд. РГУ, 1992. – 220 с.
13. Петровський В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности. – Ростов-на-Дону: Изд-во “Феникс”, 1996. – 512 с.
14. Петровский В.А. Психология неадаптивной активности. – М., 1992. – 223 с.
15. Психологія мотивації. К.: Либідь, 2002. – 304 с.

16. Чирков В.И. Самодетерминация и внутренняя мотивация поведения человека // Вопросы психологии. – 1996. – № 3. – С. 116-132.
17. Шаталов В.Ф. Эксперимент продолжается. – М.: Педагогика, 1989. – 336 с.
18. Щетинин М.П. Объять необъятное. Записки педагога. – М.: Педагогика, 1986. – 176 с.
19. Bettelheim B. Die Geburt des Selbst. – Frankfurt: Fischer, 1984. 346 S.